

Jugoslovanska socialistična javna sfera in nacionalna kategorija »Jugoslovan« v popisu prebivalstva leta 1971

TOMAŽ IVEŠIČ*

IZVLEČEK**

Avtor se je v članku posvetil delovanju jugoslovanske socialistične javne sfere in nacionalni kategoriji »Jugoslovan« na primeru popisa prebivalstva leta 1971. Zaostrovanje nacionalnega vprašanja je v Jugoslaviji doseglo vrhunec v začetku sedemdesetih, ko so potekale debate na temo nacionalnih kategorij za popis prebivalstva. Tisti, ki so se identificirali kot Jugoslovani v narodnostnem smislu, niso sprejeli odločitve Zveze komunistov Jugoslavije, da se njihov odgovor prikaže v skupini »ostali« in kot kategorija »Jugoslovani neopredeljeni«. Pritisk javne sfere s pismi bralcev in javnimi debatami je bil tako močan, da je bila jugoslovanska kategorija še pred popisom spremenjena v »Jugoslovani«, vendar pod skupino »ostali«.

KLJUČNE BESEDE

javna sfera, jugoslovanstvo, popis prebivalstva, Zveza komunistov Jugoslavije, narod

ABSTRACT

In the article, the author focuses on the activities of the Yugoslav socialist public sphere and the "Yugoslav" national category, using the 1971 census as an example. Tightening of the national question in Yugoslavia reached its peak in the early 1970s, when debates about national categories in the census began. Those who identified themselves as Yugoslavs in the national sense could not accept the decision of the League of Communists of Yugoslavia to put their answer in the results in the group of "others" and in the category of "Yugoslavs undetermined". The pressure from the public sphere, with letters to the editor and public debates, was so strong that the Yugoslav category was changed to "Yugoslavs" but under the "Others" group even before the census.

KEYWORDS public sphere, Yugoslavism, census, League of Communists of Yugoslavia, nation

Uvod

Namen pričujoče razprave je pokazati, kako so se Jugoslovani borili za svoje nacionalne pravice, da bi bili priznani kot ena izmed nacionalnih kategorij

* Dr. Tomaz Ivešič; Študijski center za narodno spravo; e-pošta: tomaz.ivesic@scnr.si; ORCID: 0000-0002-7456-7726

** Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

v popisu prebivalstva leta 1971. Na primeru istega popisa želim pokazati tudi, kako se je člane nekega naroda mobiliziralo v obdobju pred popisom ter kako so polnadzorovane javne debate pustile ravno dovolj prostora, da je socialistična javna sfera lahko delovala. Konstanten pritisk od spodaj je imel neposreden vpliv na odločitev, ki so jo sprejele vse republiške in zvezne institucije glede nacionalnih kategorij v popisu leta 1971. Sprva je bilo določeno, da bo jugoslovanska kategorija ena izmed 3 oz. 4 posebnih kategorij, ki bodo zabeležene ločeno pod skupnim imenovalcem »ostali« oz. niso se narodnostno opredelili. Sem so spadali: 1) Jugoslovani – neopredeljeni; 2) regijska identiteta; 3) niso se opredelili po 41. členu ustave; 4) ni znano. S to odločitvijo je bila jugoslovanska kategorija tudi vizualno ločena od nacionalnih kategorij, kar je seveda jezilo tiste, ki so se v popisu opredelili kot Jugoslovani v nacionalnem smislu. Zaradi močnega pritiska od spodaj je bila kategorija za Jugoslovane nekaj mesecev pred popisom spremenjena. Salomonska odločitev je bila ta, da bo kategorija spremenjena v »Jugoslovani«, vendar bo ostala vidno ločena od ostalih nacionalnih kategorij.

K raziskovanju sem pristopil v podobnem metodološkem in teoretičnem okviru kot avtorji zbornika *The Ambiguous Nation*, ki so kombinirali pristop »od zgoraj« s pristopom »od spodaj« s fokusom na »politiki moči, vlogi intelektualcev, borbi za nadzor nad narodovo preteklostjo, popularni kulturi in umetnosti ter zastopstvom naroda«.¹ Pristop »od zgoraj« se v tem članku osredotoča na spremenljivost politike Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) do nacionalnega vprašanja, določanje in definiranje nacionalnih kategorij v popisih prebivalstva ter uporabo specifičnega komunističnega političnega jezika, ki ga je intelektualni zgodovinar J. G. A. Pocock opisal kot »idiomi, retorika, način govorenja o politiki, jasno razložljive jezikovne igre in implikacije, ton in stil«.²

V povezavi s političnim jezikom bo pristop »od spodaj« osredotočen na odziv »navadnih ljudi«, predvsem tistih, ki so se identificirali kot Jugoslovani v nacionalnem smislu, na »javne zapise«³ (org. *public transcripts*) socialističnega jugoslovanstva v pozitivnem in negativnem pomenu. V ospredju razprave je vprašanje, kako so navadni državljani prilagodili in uporabljali specifičen politični jezik za nasprotovanje režimu, ne da bi bili označeni za nacionaliste. Kot glavni vir bodo uporabljena pisma bralcev ter pisma, poslana predsedniku Jugoslavije Josipu Brozu Titu oz. ZKJ. Pristopa »od zgoraj« in »od spodaj« omogočata zgodovinarju, da razišče pomen socialističnega nacionalnega

¹ Grandits in Brunnbauer, *The Ambiguous Nation*, str. 25.

² Pocock, *The Concept of a Language*, str. 21.

³ Palmowski, *Inventing a Socialist Nation*, str. 15. Za koncept glej: Scott, *Domination and the Arts of Resistance*.

jugoslovanstva v kontekstu časa, v katerem se je o njem debatiralo, ko je bil (re)definiran in je kot posledica interakcije obeh pristopov pripomogel k reprodukciji določene »zamišljene skupnosti«.4

Oba pristopa bosta v tej razpravi uporabljena pri raziskovanju socialistične javne sfere in še posebej pri popisu prebivalstva ter določitvi nacionalnih kategorij, ko so slednje lahko spremenjene, zamenjane ali popravljene. Vse od »kulturnega obrata« v anglosaksonskem zgodovinoписju v osemdesetih in pri zgodovinoписju drugod desetletje kasneje so raziskovalci v humanistiki in družboslovnih vedah pričeli ostro kritizirati biološke fundacije statistike prebivalstva in uporabljene kategorije ter dvomiti o njih. Kot je zapisal nemški zgodovinar Axel C. Hüntelmann, so se po omenjenem obratu »kulturni zgodovinarji [glede popisov prebivalstva] usmerili v diskurze glede populacije ter politične in družbene implikacije statistik prebivalstva. Vseobsegajoča široka kritika uveljavljenih metod in domnev je imela močan vpliv na zgodovino demografij, ki je danes v dobri meri postala kulturna zgodovina demografije.«5 V to historiografsko podzvrst sodi tudi pričujoči članek.

O socialistični javni sferi

Je v Jugoslaviji obstajala specifična javna sfera? Jürgen Habermas je javno sfero definiral kot »sfero med civilno družbo in državo, v kateri so kritične javne razprave o zadevah splošnega interesa ustavno zajamčene. Liberalna javna sfera se je izoblikovala v specifičnih zgodovinskih okoliščinah ob razvoju tržnega gospodarstva.«6 Ravno zaradi specifikke zgodovinskih okoliščin bi bilo narobe vzeti Habermasov koncept kot tak in ga aplicirati na socialistične režime. Toda, kot pravi Larrisa Zakharova, bi bilo narobe tudi v celoti pozabiti oz. odvreči koncept, saj je Habermas razlikoval med različnimi zgodovinskimi tipi javne sfere. Zadnjo sfero, značilno za 20. stoletje, je Habermas poimenoval postlitterarna plebiscitarno-aklamativna javna sfera, kjer vlada zakon javnega mnenja, toda brez javnih diskusij.7 Zakharova zazna to sfero v Sovjetski zvezi, v času med obema svetovnjima vojnoma, ko boljševiski prevzamejo oblast:

A priori opazovan proces v Rusiji, ko boljševiski prevzamejo oblast, predstavlja vse znake plebiscitarno-aklamativne javne sfere: volitve, referendumi, javna zaslišanja, sestanki strokovnih združenj in partije, ulične demonstracije, časopisje, gledališka zastopstva in znanstvene debate. Lahko bi rekli, da

4 Anderson, *Zamišljene skupnosti*.

5 Hüntelmann, *Statistics, Nationhood, and the State*, str. 13–14.

6 Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, str. xi.

7 Zakharova, *Soviet Public Spheres*.

so boljševiki čisto zares načrtovali vzpostavitev socialistične javne sfere, z maksimalno kapaciteto integracije, ki bi omogočala vsem, da sodelujejo v javnih debatah kot prostoru, kjer bi bila izražena volja ljudi kot orientacija politične odločitve.⁸

Kot bo pokazano v nadaljevanju, lahko vse opisane znake plebiscitarno-aklamativne javne sfere z lahkoto najdemo v debatah ob popisu prebivalstva leta 1971: javna srečanja (čeprav pod streho Socialistične zveze delovnega ljudstva – SZDL), dobro medijsko poročanje itd. Kot je Maria Todorova zabeležila pri raziskovanju ponovnega pokopa bolgarskega narodnega heroja Vasila Levskega iz konca osemdesetih, je »neverjetna odprtost za diskusijo« v medijih ali sestankih predstavljala civilno družbo.⁹ Z raziskavami Moshe Lewina o fenomenu Gorbačova, Todorova trdi, da je civilna družba ustvarila ideologije in javno mnenje z »govorjenjem, opravljanjem, zahtevanjem, s kuhanjem mule, z izražanjem svojih interesov na mnogo različnih načinov ...«¹⁰

Zato pisma bralcev in časopisje predstavljata tako ključno vlogo pri tem. K temu bi se dalo priključiti celo koncept »zamišljene skupnosti« Benedicta Andersona,¹¹ toda na opisu »javnosti« francoskega zgodovinarja Antoine Liltija. Argument, ki ga zagovarja tudi Zakharova, je, da je javnost »skupina anonimnih bralcev«, ki berejo iste knjige in časopisje. »Javnost je definirana, ne z racionalnimi argumenti, ampak z delitvijo skupnega zanimanja in istih prepričanj, s tem, da se zanimajo za iste stvari in da se tega istočasno zavedajo.«¹²

Todorova trdi, da lahko uporabljamo oba koncepta – javna sfera in civilna družba. Pomembno je, da ne zanikamo njunega obstoja, in to hkrati z vsemi pomanjkljivostmi in omejitvami, ki jih predstavlja: »Bolje bi bilo govoriti o specifičnih karakteristikah deformacije civilne družbe in javne sfere pod različnimi režimi.«¹³

Na podlagi do sedaj povedanega Zakharova razlikuje med tremi tipi javne socialistične sfere:

Prvič, povsem uradna plebiscitarno-aklamativna javna sfera, ki se ujema s sovjetsko idejo *obshchestvennost*, kjer je bila kritika izražena zgolj v podporo režimu in ne proti. Drugič, polnadzorovana javna sfera, ki omogoča zaobiti [popoln] nadzor, zahvaljujoč uradnim okvirjem, ki omogočajo njen obstoj. Te polnadzorovane javne sfere so zagotavljale ohranitev režima in so bile prostor prikrite kritike, z uporabo šifriranega jezika, prepletenega s sklepi in

⁸ Prav tam.

⁹ Todorova, *Bones of Contention*, str. 97.

¹⁰ Prav tam, str. 102.

¹¹ Anderson, *Zamišljene skupnosti*.

¹² Lilti, *The Invention of Celebrity*, str. 7.

¹³ Todorova, *Bones of Contention*, 105.

namigovanji, dostopnimi tistemu, ki je to [kritiko] sprejemal [oz. razumel]. Tretji in zadnji tip javne sfere je obstajal v nišah opozicije režimu, kjer se je razvila odkrita kritika. Od tod torej njihov status tajne skupine.¹⁴

Jugoslovanskemu primeru ustreza druga polnadzorovana javna sfera. Debate, ki jih je organizirala SZDL, ter debate, ki so potekale v časopisju, so sicer zagotavljale ohranitev režima oz. ga niso ogrožale. Toda že sama možnost participacije v takšnih debatah je odprla dovolj prostora za kritiziranje režima z uporabo skrbnega nabora besed. Kot se bo pokazalo v nadaljevanju, je pritisk od spodaj vplival na politične odločevalce. Zato trdim, da je v Jugoslaviji obstajala socialistična polnadzorovana javna sfera. V tem okviru razumem vse javne debate, ki se odvijajo v medijih ali organizacijsko kot del družbeno-politične organizacije (npr. SZDL) ob pogoju, da so bile organizirane kot javni posvet in da se je teh debat lahko udeležil vsak. Seveda je na tem mestu nemudoma treba pripomniti, da je bila v socialistični Jugoslaviji v različnih obdobjih in v različnih republikah stopnja tolerance oblasti do kritike precej različna.¹⁵

Nacionalno jugoslovanstvo od II. AVNOJA do konca šestdesetih let 20. stoletja

Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) je s prevzemom oblasti po letu 1945 in izvedbo socialistične revolucije verjela, da je bilo nacionalno vprašanje med vojno rešeno enkrat za vselej. Na drugem zasedanju AVNOJ-a (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije), je to najvišje predstavniško telo partizanskega gibanja priznalo petim narodom (Slovencem, Hrvatom, Srbom, Črnogorcem ter Makedoncem) pravico do narodne samoodločbe – vključno s pravico do odcepitve. Izražena je bila volja, da bi bila nova Jugoslavija osnovana na zveznem principu (kot federacija), toda dokončna odločitev o ustroju države (monarhija ali republika) bi naj bila prepuščena volji ljudstva po koncu vojne. Vsekakor pa bi znotraj države nastale nove teritorialne in upravne enote, ki bi izražale voljo narodne samoodločbe, kakor so o tem glasovali že partizanski parlamenti v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini (ne kot en narod, ampak kot bratska skupnost Srbov, Hrvatov in Muslimanov), v Črni gori z Boko ter v Sandžaku.¹⁶ Po končani vojni se je Politbiro KPJ novembra

¹⁴ Zakharova, *Soviet Public Spheres*.

¹⁵ Primerjaj npr. odnos do kritičnih študentov, ki je bil v prvi polovici sedemdesetih v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani precej različen. Glej: Ivešič, *Monopol kritike*.

¹⁶ Petranović in Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*, str. 595–811; Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, str. 254.

1945 odločil, da bo prvotno ime nove države »Federacija ljudskih republik« preimenoval v Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (FLRJ), s čimer pa je posegel tudi v sam karakter države, ki je sedaj postala centralizirana zvezna država in ne zveza držav.¹⁷

Od leta 1945 pa do začetka šestdesetih let 20. stoletja je v Jugoslaviji potekal mehak način nacionalne gradnje, ko je bilo jugoslovanstvo aktivno promovirano, teza o stapljanju narodov živa ter možnost jugoslovanske etnične skupnosti ali pa jugoslovanske socialistične nacije realna.¹⁸ Pri tem je KPJ sledila trem fazam izgradnje socialističnih nacij: 1) likvidacija vseh antagonizmov med narodi, kar bi naj dosegli s socialistično revolucijo ob garanciji načela enakosti med narodi; 2) nadaljnji razvoj socialističnih nacij, dokler ne dosežejo iste stopnje razvitosti v političnem, ekonomskem in kulturnem smislu; 3) stapljanje nacij, ki bi vodilo v zametke svetovne komunistične družbe.¹⁹

Kakor je v svoji študiji pokazal Aleksa Đilas (Djilas), je jugoslovanstvo v prvih povojnih letih imelo več pomenov. Jugoslovanstvo je pomenilo anti-nacionalizem (opozicija vsem nacionalizmom v Jugoslaviji), patriotizem (nastal v borbi proti okupatorju oz. tujcem) in internacionalizem (povezovanje delovnih ljudi na neki višji ravni).²⁰ Pri promociji jugoslovanstva si je partija pomagala tudi s sloganom »bratstva in enotnosti«,²¹ ki bi, tako Aleksa Đilas, ob intenzivnem povezovanju in sodelovanju jugoslovanskih narodov pripeljal do nastanka jugoslovanske nacionalne zavesti.²² Po sporu Tito – Stalin²³ je projekt jugoslovanske nacionalne gradnje dobil pospešek. Socialistični patriotizem je KPJ nadgradila v jugoslovanski socialistični patriotizem, ki pa naj ne bi eliminiral »nacionalnih čustev« in bi naj pomenil ljubezen ter pripadnost Jugoslaviji onkraj »buržoaznega nacionalizma«. ²⁴ Boris Zihler je tako v svoji knjižici trdil, da ima jugoslovanski delavski razred po socialistični revoluciji svojo lastno socialistično domovino, ki je predstavljala višjo sintezo posamičnih nacionalnih domovin.²⁵ Razmere so bile torej bistveno drugačne kot pred drugo svetovno vojno, ko je proletariat imel samo eno domovino (Sovjetsko zvezo), do katere je gojil patriotizem.

V petdesetih letih so v Jugoslaviji potekale korenite spremembe ustavnega,

¹⁷ *Zapisnici sa sednica politburoa Centralnog komiteta KPJ*, str. 87.

¹⁸ Ivešić, *Jugoslovanska socialistična nacija*; Grandits, *Dynamics of Socialist Nation-Building*.

¹⁹ Kopeček, *Historical studies of Nation-Building*, str. 131.

²⁰ Djilas, *The Contested Country*, str. 163–180.

²¹ Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, str. 119–134.

²² Djilas, *The Contested Country*, str. 164.

²³ Banac, *With Stalin against Tito*.

²⁴ *V. kongres komunistične partije Jugoslavije*, str. 268–269.

²⁵ Zihler, *Komunizem i otadžbina*, str. 14–15.

državnega ter socialističnega sistema kot del mehkega načina jugoslovanske nacionalne gradnje. S konceptom »mehko« razumem latentno spodbujanje jugoslovanske nacionalne zavesti, ko je le-ta bila ponujena kot možnost. S tem se je socialistično jugoslovanstvo bistveno razlikovalo od integralne prisilne različice jugoslovanstva kralja Aleksandra Karađorđevića.²⁶ To opcijsko jugoslovanstvo je sovpadalo tudi z odločitvijo VI. kongresa KPJ leta 1952, da se partija preimenuje v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ) ter spremeni svojo vlogo. Partija naj sedaj ne bi bila več arbiter in sodnik ljudstvu, ampak naj bi vladala s pomočjo »prepričevanja«.²⁷

Spremembe v jugoslovanski družbi so bile vidne predvsem na področjih, ki so po definiciji Edvarda Kardelja predstavljale objektivne kriterije za narod, predvsem jezik in kultura.²⁸ Ustavni in socialistični sistem se je pričel spreminjati z uzakonitvijo samoupravljanja v začetku petdesetih ter sprejetjem ustavnega zakona leta 1953, ki je nosilce suverenosti z narodov prestavil na delovne množice in podredil Zbor narodov (ki je bil kot Svet narodov ustanovljen z ustavo leta 1946 po vzoru Sovjetske zveze kot porok nacionalne enakopravnosti) Zveznemu svetu.²⁹ Ob predstavitvi ustavnega zakona je njegov kreator Edvard Kardelj dejal, da v Jugoslaviji nastaja nova socialistična skupnost, v kateri bosta kultura in jezik drugotnega pomena.³⁰ Kljub temu je ZKJ leta 1954 posredovala pri Novosadskem dogovoru ter nastanku srbsko-hrvaškega jezika, kar je bilo popolnoma v nasprotju z ustavo iz leta 1946, ki je kot uradna jezika Jugoslavije priznavala poleg omenjenih dveh jezikov še slovenskega in makedonskega.³¹

Sredi petdesetih se je odvijala tudi javna debata med srbskim pisateljem Zoranom Mišićem in slovenskim literarnim kritikom in zgodovinarjem Dragom Šego o tako imenovanem »jugoslovanskem kriteriju« v kulturi. Šega, ki je takšnemu kriteriju nasprotoval, je bil prepričan, da bi ta na koncu peljal po poti enotne jugoslovanske kulture.³² Mišićevo zagovarjanje jugoslovanskega kriterija so podprli pri zvezni Ideološki komisiji, kar je razkrilo želje ZKJ, da se princip »nacionalna oblika ter socialistične vsebine« spreminja. Bilo je pomembno, da je nacionalna oblika jugoslovanska.

Leta 1957 je Kardelj objavil drugo izdajo *Speransa oz. Razvoja slovenskega*

²⁶ Friedman, *The Bosnian Muslims*, str. 153–154.

²⁷ Đilas, *Vlast i pobuna*, str. 237–241.

²⁸ Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, str. 34.

²⁹ Režek, Jugoslovanski federalizem in ustavni zakon leta 1953, str. 153.

³⁰ ARS, SI AS 1521, fond Edvarda Kardelja, šk. 8, Poročilo Kardelja o Ustavnem zakonu, 12. 1. 1953.

³¹ Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 95–100.

³² Peković, *Ni rat ni mir*, str. 242–243.

narodnega vprašanja, v katerega je dodal dolg predgovor. Kljub dvoumnim zapisom je Kardelj v knjigi poudaril, da je prihajajoča epoha epoha stapljanja nacij, toda ne v klasičnem smislu asimilacije 19. stoletja, ampak skozi proces odmiranja narodov.³³ Kardelj je v knjigi dopuščal možnost nastanka socialistične nacije, nastale na temelju državne identitete in enotnega jugoslovanskega tržišča.³⁴ Le leto dni kasneje je ZKJ na svojem VII. kongresu sprejela nov partijski program, prvi po letu 1945. V programu so se znašli celi pasusi iz Kardeljevega predgovora druge izdaje *Razvoja*, sam kongres pa je predstavljal vrhunec »ustvarjanja jugoslovanskemu nacionalizmu naklonjenega vzdušja«.³⁵

Pomembno vlogo pri nastanku bodoče jugoslovanske socialistične nacije so igrali tudi popisi prebivalstev. Kakor ugotavljata Grandits in Brunnbauer, so narodi od daleč nevidni, lahko pa jih vidimo na zemljevidih in popisih prebivalstva.³⁶ Ob prvem povojnem popisu, leta 1948, bosanski Muslimani niso imeli posebne nacionalne kategorije oz. so bili prisiljeni izbirati med kategorijami: »Hrvat – musliman«, »Srb – musliman« ali »Musliman – neopredeljen«. Zaradi tega so jugoslovanske oblasti prejele mnogo pritožb. Za popis leta 1953 je ZKJ predstavila novo nacionalno kategorijo »Jugoslovan – neopredeljen«, za vse tiste (predvsem Muslimane v BiH), ki se ne deklarirajo v ožjem nacionalnem smislu, ampak zagotovo pripadajo »jugoslovanski etnični skupnosti«, kakor je to razložil visoki partijski funkcionar Moša Pijade. S tem je Pijade povezal Muslimane in Jugoslovane ter priznal njihov etnični karakter.³⁷ Med popisom leta 1953 je malce manj kot milijon ljudi izbralo novo jugoslovansko kategorijo. Večina (89 %) »Jugoslovanov« je prihajalo iz BiH in so bili večinsko islamske veroizpovedi.³⁸ V naslednjem popisu prebivalstva leta 1961 so Muslimani pridobili »etnično« kategorijo, s katero se je število tistih, ki so se opredelili kot »Jugoslovan – nacionalno neopredeljen«, kakor se je po novem imenovala kategorija, spustil na približno 317.000 prebivalcev Jugoslavije.³⁹ Pri kreiranju etnične kategorije in kasnejšemu priznanju Muslimanov leta 1968 kot šestega naroda SFRJ je pomembno vlogo odigral pozitiven odnos jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita do Muslimanov ter spremenjen odnos bosanskih komunističnih elit do tega vprašanja.⁴⁰

V začetku šestdesetih je ZKJ opustila idejo »talilnega lonca« oz. teorijo

³³ Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, str. 349.

³⁴ Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia*, str. 54.

³⁵ Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question*, str. 206–207.

³⁶ Grandits in Brunnbauer, *The Ambiguous Nation*, str. 30.

³⁷ Lučić, *Making the 'Nation' Visible*, str. 427–428.

³⁸ *Popis stanovništva 1953*, Knjiga 1, str. 278–287; *Popis stanovništva 1953*, Knjiga 8, str. 1–19.

³⁹ Lučić, *Making the 'Nation' Visible*, str. 429–430.

⁴⁰ Kamberović, Josip Broz Tito i nacionalni identitet Muslimana, str. 275–277; Glej tudi:

spajanja nacij. Za to obstajajo vsaj štirje argumenti. Prvič, slovensko in kosovsko partijsko vodstvo je leta 1959 sprožilo vprašanje zaščite narodnih manjšin v Jugoslaviji ter jugoslovanskih manjšin izven matice. Centralni komite (CK) ZKJ je na podlagi iniciative sprejel nove usmeritve in priznal nacionalnim manjšinam njihov pravni status, kar je bila majhna, a pomembna zmaga nasprotnikov spajanja nacij, saj so manjšine sedaj dobile posebno pravno zaščito.⁴¹ Drugič, odpor proti jugoslovanstvu je rasel, kar je bilo še posebej vidno v znameniti javni polemiki med srbskim pisateljem Dobrico Ćosićem ter slovenskim literarnim kritikom Dušanom Pirjevcom.⁴² Tretjič, zaradi slabega ekonomskega stanja države je potekal znotraj partije spopad med centralisti in »liberalci«. Prva struja pod vodstvom Tita ter zveznega notranjega ministra Aleksandra Rankovića si je želela vrnitve na stari sovjetski način ekonomije, medtem ko je druga struja s Kardeljem in Vladimirjem Bakarićem (vodja hrvaških komunistov) želela okrepiti samoupravljanje.⁴³ Zaradi trdne podpore slovenskih komunistov Edvardu Kardelju⁴⁴ se začetna premoč centralistov ni realizirala v Kardeljevi odstranitvi. Enotnost partije je bila že pod vprašajem, te pa Tito ni želel žrtvovati. Dogajanje v teh usodnih letih od 1962 do 1964 je na Kardelja vplivalo v tolikšni meri, da je v osnutku nove ustave za leto 1963 predvidel vrnitev Sveta narodov kot samostojnega organa Zvezne skupščine ter pričel zagovarjati pravice republik, saj so se slednje zaradi obrambe nacionalnih pravic pričele zatekati k nacionalizmu.⁴⁵

Na VIII. kongresu ZKJ leta 1964 je Tito javno zavrnil idejo o nastajanju jugoslovanske nacije.⁴⁶ Zaradi prejšnjih nasprotujočih si izjav Tita o tej isti temi⁴⁷ je na terenu zavladała precejšnja zmeda. Je opustitev ideje o jugoslovanski naciji nova politika ZKJ do nacionalnega ali ne?⁴⁸ Novo nastala zvezna Komisija za vprašanja mednacionalnih in medrepubliških odnosov (KMMO) je nato sredi šestdesetih definirala socialistično jugoslovanstvo brez nacionalne

Kamberović, Bošnjaci 1968: Politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta; Kamberović, Between Muslimdom, Bosniandom, Yugoslavdom and Bosniakdom.

⁴¹ Kristen, Od Manjšinskega inštituta, str. 107–108.

⁴² Miller, *The Nonconformists*, str. 95–98; Cosovschi, Between the Nation and Socialism in Yugoslavia.

⁴³ Grandits, Dynamics of Socialist Nation–Building, str. 22.

⁴⁴ Perovšek, *Moja resnica*, str. 285–289.

⁴⁵ Haug, *Creating a Socialist Yugoslavia*, str. 175–182.

⁴⁶ Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948–1974*, str. 167.

⁴⁷ Glej npr. Titove govore v petdesetih in izjavo mladim na VII. kongresu: Marković, Odnos partije i Tita prema Jugoslovenskom i nacionalnom identitetu; *Sedmi kongres Saveza omladine Jugoslavije*, str. 10–11.

⁴⁸ AJ, Fond 507, CK SKJ, Ideološka komisija A-CK SKJ; VIII, II/2-b-(205–2018), šk. K-17, mapa 212, Sten. bele. KMMO CK SKJ, 5. 6. 1965, str. 5–18.

oz. etnične konotacije, kot pripadnost državi ter samoupravnemu sistemu socializma. Takšna formulacija je pomenila, da je jugoslovanstvo bilo odprto za vse, tudi za neslovanske manjšine.⁴⁹

Opustitev jugoslovanske nacionalne ideje je tiste posameznike, ki so se identificirali kot Jugoslovani v nacionalnem smislu, silila bodisi k vrnitvi k starim nacionalnim identitetam⁵⁰ bodisi v javni protest. V drugi polovici šestdesetih jugoslovanski mediji objavljajo pisma bralcev, v katerih je izražena želja po priznanju nacionalnega statusa Jugoslovanov.⁵¹ Kot posledica opustitve jugoslovanskega projekta nacionalne gradnje se od srede šestdesetih dalje vrstijo narodni preporodi pod socializmom, ki zapolnijo nastali vakuum. Največji in najbolj silovit je bil na Hrvaškem (Maspok), najuspešnejši pa v Bosni in Hercegovini (BiH), kjer so bili Muslimani leta 1968 priznani kot šesti narod SFRJ. Vzporedno s tem procesom se v Jugoslaviji uveljavlja nacionalni ključ kot nediskriminacijski in pravični način razdelitve služb ali funkcij glede na narodno pripadnost znotraj partije, v državnem aparatu, predstavniških telesih, različnih komisijah itd.⁵² Ta novi sistem pa je dajal prednost stabilnim nacionalnim kategorijam z jasnimi objektivnimi kriteriji (npr. skupen teritorij, etničnost, jezik in kultura), saj bi drugače prihajalo do zlorab sistema. Posameznik bi lahko prehajal med srbsko, črnogorsko ali hrvaško narodno identiteto glede na to, katera bi mu prinesla zaželeno funkcijo.

V ta politični zid, zgrajen na nacionalnem ključu, so v drugi polovici šestdesetih naleteli tudi nacionalni Jugoslovani. Zaradi redefinicije socialističnega jugoslovanstva in trdnega načela partije, da ne nastaja nova jugoslovanska nacija, ZKJ ni nikoli priznala Jugoslovanom nacionalnih pravic in posledično tudi ne njihove udeležbe v razdelitvi pozicij glede na nacionalni ključ. Na IX. kongresu ZKJ marca 1969 je nekaj delegatov želelo znotraj dela Komisije za razvoj družbeno-političnega sistema ter mednacionalnih in medrepubliških odnosov diskutirati tudi o problematiki nacionalnega jugoslovanstva, a so bile njihove zahteve zavrnjene.⁵³

V javnosti je poleg občasnih objav pisem bralcev temo o pomenu (nacionalnega) jugoslovanstva odprl srbski tednik *NIN*, ki je med junijem in novembrom 1969 objavil mnenja (pisma) 80 bralcev na vprašanje »Jugoslovan, kdo je to?« Kljub temu, da je *NIN* poskrbel za znanstveno tolmačenje rezultatov

⁴⁹ Prav tam, mapa 214, Sten. bele. KMMO CK SKJ, 18. 4. 1966, SKJ i problemi nacionalnih odnosa, str. 14–15.

⁵⁰ Budding, *Yugoslavs into Serbs*.

⁵¹ Npr. ARS, SI AS 1164, INV, Podserija 0, Časopisna zbirka, šk. 18, Milan Polić, »Želim biti Jugosloven«, *Telegram*, 31. 3. 1967.

⁵² Pearson, *The 'National Key' in Bosnia and Herzegovina*.

⁵³ *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*, str. 438–460.

(komentirala jih je sociologinja Ruža Petrović),⁵⁴ je Zveza komunistov Srbije tednik partijsko kaznovala ter v preostalih medijih (*Borba, Politika*, itd.) kritizirala *NIN*-ovo odločitev, da objavi vsa pisma bralcev, tudi takšna, ki so bila proti partijski liniji (npr. podpornikov nacionalnega jugoslovanstva ali celo integralnega jugoslovanstva).⁵⁵ Ker je partija vsaj za nekaj časa utišala zagovornike nacionalnega jugoslovanstva, se je njihov boj za priznanje nacionalnih pravic prestavil do naslednje »bitke«, ki se je odvila ob popisu prebivalstva leta 1971, ko je bilo potrebno (ponovno) določiti nacionalne kategorije, med njimi tudi jugoslovansko.

Priprave na popis prebivalstva

Po obračunu z *NIN*-om jeseni 1969 se je Komisija predsedništva ZKJ za razvoj družbeno-političnih skupnosti in mednacionalne odnose (naslednica Komisije za vprašanja mednacionalnih in medrepubliških odnosov) odločila določiti nacionalne kategorije za popis prebivalstva leta 1971. Kot trdi Iva Lučić, so debate ob popisu predstavljale vrhunec tako imenovanega vertikalnega spora med politično elito in ljudi od spodaj.⁵⁶ Če pristopimo k raziskovanju nacionalnih kategorij v zgodovinski perspektivi, Paul Schor, specialist za zgodovino popisov prebivalstva, trdi, da lahko popise razumemo kot »prizorišča notranje in zunanje mobilizacije« in kot »ogledalo, v katerem narod vidi samega sebe«. ⁵⁷ Obdobje med najavo ter izvedbo popisa velja za še posebno napet čas mobilizacije, ko so agitacijska pisma (pozitivna, kritična, ideološka, itd.) poslana partiji ter v medije za objavo, na prostem pa se delijo letaki.⁵⁸

Januarja 1970 se je zvezna KMMO sestala z Ibrahimom Latifićem, direktorjem Zveznega zavoda za statistiko, ki je bdel nad izvedbo popisa. Ta sestanek se je odvil na iniciativo CK Zveze komunistov (ZK) BiH in Zveznega zavoda za statistiko. Na sestanku je Latifić odprl vrsto vprašanj, povezanih z nacionalnimi kategorijami, še posebej za Jugoslovane, Muslimane, Albance, Rome itd., kakor tudi vprašanje glede pisave in religije. Latifić je pojasnil komisiji, da so pri zadnjem popisu leta 1961 ljudem dovolili, da se deklarirajo kot »Jugoslovani« kakor tudi »Jugoslovani – neopredeljeni«. Toda ko so objavili rezultate, so vsi skupaj pristali v eni kategoriji: »Jugoslovani – neopredeljeni«.

⁵⁴ Petrović, *Promene u etničkoj strukturi Jugoslavije*.

⁵⁵ Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation*, str. 189–192.

⁵⁶ Lučić, *Političke kontroverze o popisu stanovništva 1971. godine*, str. 234.

⁵⁷ Schor, *Counting Americans*, str. 1–2.

⁵⁸ Hirsch, *Empire of Nations*, str. 104; Kertzer in Arel, *Censuses, Identity Formation*, str. 28 in 32.

Trdil je, da obstaja možnost popolnega izbrisa jugoslovanske kategorije, če bi muslimanska kategorija postala nacionalna (leta 1961 je bila zgolj etnična). Toda takšna odločitev ne bi rešila vprašanja otrok iz etnično mešanih zakonov, za katere so do 10. leta starosti starši določili narodnost. To je bilo še posebej problematično v BiH in Vojvodini. Prav tako bi se vprašanje Jugoslovanov lahko maščevalo za nazaj kot prvovrstno politično vprašanje.⁵⁹

Rezultati poskusnega popisa prebivalstva, izvedenega na vzorcu 40.000 posameznikov, so bili objavljeni v marcu 1970. Toda to so bili prvi neuradni rezultati, ki so operirali s številko nacionalnih Jugoslovanov. V anketnem vprašalniku so namreč anketiranci na vprašanje o narodnosti odgovarjali na prazni črti brez vnaprej določenih kategorij, ki jih je izpolnil popisovalec, rezultati pa so bili odvisni od teh odgovorov. To je bila velika razlika v primerjavi s popisi v »emigrantskih« državah (ZDA, Kanada, itd.), kjer je etnična pripadnost bila navedena. Dejstvo, da so vprašalnike izpolnjevali popisovalci, kaže na to, da identitete niso bile nekaj, kar bi posamezniku pripadalo oz. bi posameznik identiteto posedoval – ne, identiteta jim je bila dodeljena.⁶⁰ To je sicer v nasprotju s tem, kako je ZKJ popis interpretirala. Popisovalci so bili zgolj mediatorji. Kar se tiče nacionalnih kategorij, je popis sledil principu subjektivnih kriterijev (kako se posameznik opiše, identificira) in ne objektivnih kriterijev, kadar država sprašuje in glede na odgovore ljudi uvrsti v ustrezno kategorijo, kot npr. v emigrantskih državah.⁶¹

Kot že omenjeno, je popis leta 1961 sicer omogočal možnost deklarirati se za »Jugoslavana«, vendar ti v rezultatih popisa niso obstajali. Poskusni popis iz leta 1970 je tako pokazal, da se je zgolj 0,5 % posameznikov identificiralo z »Jugoslovan – neopredeljen« ter 3 % kot »Jugoslovan«, večina (75 %) v BiH in Vojvodini ter nato na Hrvaškem v Slavoniji. Ta odločitev je bila seveda privlačna tudi za starše otrok iz nacionalno mešanih zakonov.⁶²

Dejstvo, da je bilo več »Jugoslovanov« kot »Jugoslovanov – neopredeljenih«, ne bi smelo biti presenečenje, saj se, kot pravi David Abramson na primeru iz centralne Azije, ljudje redkeje odločajo za uradno »določene« identitete. Nagnjeni so k bolj fluidnemu identificiranju glede na dano situacijo.⁶³ V januarju 1970 se je komisija odločila, da jugoslovanska nacionalna identifikacija ne bo dovoljena, saj bi to vodilo k tendenci, da se prizna jugoslovanska nacija. Še vedno pa ni bilo konsenza, ali bo ime kategorije »Jugoslovan – neopredeljen«

⁵⁹ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIIIC-K.4, šk. 4, sednica Komisije za medjunacionalne odnose, 16. 1. 1970, str. 4–11.

⁶⁰ Kertzer in Arel, *Censuses, Identity Formation*, str. 25 in 34.

⁶¹ *Federalizam i nacionalno pitanje*, str. 331.

⁶² ARS, SI AS 1164, INV, Podserija 0, Časopisna zbirka, šk. 30, *Vjesnik*, 9. 3. 1970.

⁶³ Abramson, *Identity Counts*, str. 186.

ali pa »Jugoslovan – narodnostno neopredeljen«, kot je predlagala bosanska delegacija.⁶⁴

Druga problematična kategorija so bili Muslimani. V primerjavi z jugoslovansko kategorijo tukaj ni bila težava v imenu, ampak v številu kategorij. Nekaj intelektualcev in partijcev si je namreč želelo dve muslimanski kategoriji. Ena bi bila etnična, kakor leta 1961, druga pa bi bila geografsko omejena samo na Muslimane v BiH.⁶⁵ Vse od sredine šestdesetih je bil projekt muslimanske nacionalne gradnje pospešen do točke, da so bili leta 1968 priznani kot šesti narod SFRJ. ZK BiH je težila k enakosti med narodi ne samo v teoriji, ampak tudi v praksi. Da bi ta cilj lahko dosegli, je bilo rekrutiranih kar nekaj intelektualcev ter odlična medijska propaganda. To se je izkazalo kot ključno pri popisu leta 1971, ko se je pričakovalo, da bo muslimanska kategorija postala nacionalna.⁶⁶

Če je pri jugoslovanski kategoriji Iva Lučić pisala o vertikalnem sporu, gre pri muslimanski kategoriji za horizontalni spor med republiškiimi političnimi elitami.⁶⁷ Na januarskem sestanku leta 1970 je bilo jasno, da tisti, ki zagovarjajo dve muslimanski kategoriji, prihajajo iz republik z veliko islamsko populacijo, iz Makedonije in Črne gore, zraven so bili tudi predstavniki Kosovega. Njihov strah je namreč bil, da bi samo ena muslimanska kategorija ogrozila njihov nacionalni status na domačem terenu.⁶⁸ Po njihovem mnenju je bilo potrebno muslimansko kategorijo geografsko oz. teritorialno omejiti.

Poleg jugoslovanske in muslimanske kategorije so bile problematične tudi nekatere druge, npr. turška ter albanska kategorija, ki je doživela velike številčne spremembe v prvem desetletju in pol po drugi svetovni vojni. Na podlagi Balkanskega pakta iz leta 1954 in zaveznitva s Turčijo je bila jugoslovanskim Turkom omogočena emigracija v Turčijo. Tako so se mnogi Albanci pričeli identificirati kot Turki v upanju na možno selitev.⁶⁹ Obstajala sta tudi problem Ukrajincev in Rusinov (ena ali dve kategoriji) ter problem Romov, ki so bili prav tako servirani na političnem meniju popisa prebivalstva 1971.⁷⁰

⁶⁴ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIC-K.4, šk. 4, Komisija za medjunacionalne odnose, 16. 1. 1970, str. 18.

⁶⁵ Prav tam, str. 31.

⁶⁶ Lučić, *In the Service of the Nation*, str. 32–37.

⁶⁷ Lučić, *Političke kontroverze o popisu stanovništva 1971. godine*, str. 237.

⁶⁸ Tipičen predstavnik bi bil Makedonec Kiro Hadži Vasilev ali Fazlija Arslan iz Kosovega. Glej: AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIC-K.4, šk. 4, Komisija za medjunacionalne odnose, 16. 1. 1970, str. 13–31.

⁶⁹ Pezo, *Emigration and Policy in Yugoslavia*, str. 283–313.

⁷⁰ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIC-K.4, šk. 4, Komisija za medjunacionalne odnose, 16. 1. 1970, str. 24 in 68–77; prav tam, Bilješka o nekim problemima položaja Roma, 17. 9. 1970, str. 1–4.

Ker je bila torej še kopica vprašanj odprtih, je bilo sklenjeno, da bo naslednji sestanek potekal februarja v Sarajevu ob prisotnosti delegacij iz vseh republik in pokrajin, saj je odločitev morala biti sprejeta še pred marcem 1970, ko bi zvezna skupščina sprejela zakon o popisu prebivalstva, katerega priloga bi moral biti tudi formular za popis.⁷¹ Zakon je bil sprejet, toda kategorije so se še naknadno spreminjale.

Februarski sestanek se je začel podobno kot januarski, z obrazložitvijo direktorja Zveznega zavoda za statistiko o zgodovini povojnih popisov. Čeprav je bila jugoslovanska nacionalna kategorija odločno zavrnjena, je bil to tudi edini obstoječi konsenz znotraj ZKJ. Srbska delegacija je trdila, da je potrebno jugoslovansko kategorijo, čeprav ne nacionalno, dovoliti v popisu in da mora biti kot taka tudi v rezultatih popisa. Bosanska delegacija si je želela bodisi popolne odprave jugoslovanske kategorije (s tem bi okrepili muslimansko) ali pa, da se doda podkategorija o etničnosti ter poroki, da bi se na znanstven način ugotovilo, kdo so Jugoslovani.

Črnogorski delegati so zagovarjali definiranje kategorije kot »Jugoslovan – narodnostno neopredeljen« ali »Jugoslovan – brez nacionalne pripadnosti«, medtem ko je hrvaška delegacija poudarjala, da mora popisovalec obrazložiti anketirancem, da bodo »Jugoslovani« v rezultatih popisa prikazani v kategoriji »Jugoslovan – neopredeljen«. Hrvati so bili sicer bolj zaskrbljeni nad popisovanjem regionalnih identitet, kot sta Dalmatincev in Slavoncev, ki bi številčno škodili hrvaški kategoriji. Na drugi strani so Makedonci zagovarjali ohranitev jugoslovanske kategorije, ki pa bi morala biti vidno ločena od ostalih nacionalnih kategorij. Kot edina narodnostno homogena republika so Slovenci poročali, da o jugoslovanski kategoriji sploh niso posebej razpravljali.⁷² Slednje je razumljivo, saj je v Sloveniji živel zanemarljiv del Jugoslovanov.

Dva delegata iz Vojvodine sta bila še posebej vznemirjena zaradi jugoslovanske kategorije, najverjetneje zaradi dejstva, da je poskusni popis pokazal porast Jugoslovanov v Vojvodini. Prvi je opozoril prisotne, da so se v poskusnem popisu mnogi študenti in izobraženci deklarirali kot nacionalni Jugoslovani ter da je njihov materni jezik »jugoslovanski«, kar je bila zanj neumnost. Toda to neumnost je bilo potrebno imeti v mislih, da ne bi prišlo do težav po popisu. Drugi delegat Vojvodine je zato predlagal, da je potrebno dovoliti posameznikom, da se izrečejo za Jugoslovane, toda v rezultatih naj bodo del kategorije »Jugoslovan – narodnostno neopredeljen«. Na ta način Jugoslovani ne bodo

⁷¹ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIC-K.4, šk. 4, Komisija za medjunacionalne odnose, 16. 1. 1970, str. 37.

⁷² Prav tam, šk. 1, Komisija za medjunacionalne odnose, 18. 2. 1970, str. 1–75.

užaljeni med popisom, medtem ko bo ZKJ poskrbela, da v rezultatih ne bodo vidni, saj bi to pomenilo priznanje jugoslovanske nacije.⁷³

Na sestanku je bila izražena tudi zaskrbljenost nad fluidnostjo jugoslovanske kategorije (delegati komunisti, ki so se deklarirali kot Jugoslovani na zveznem kongresu, toda kot Srbi na srbskem kongresu), obenem pa so težavo predstavljale zahteve po pozicijah na podlagi nacionalnega ključa. Kar se tiče podkategorij, je Latifić ta predlog nemudoma zavrnil, saj bi vsako dodajanje podkategorij privedlo do višjih stroškov popisa, kar da ne pride v poštev.⁷⁴ Razen odločitve, da je potrebna velika »politična akcija/mobilizacija« ter da je preko SZDL in medijev potrebno pojasniti, da jugoslovanska nacija ne obstaja, na sestanku ni prišlo do nobene končne odločitve glede jugoslovanske kategorije. Kot bo vidno v nadaljevanju, pa je ta »politična akcija« sprožila nadaljnji odpor od spodaj. Do tega je preprosto moralo priti, saj se, kot trdita Kertzer in Arel, skupine »bojijo sprememb, ki bi jim v razmerju poslabšale položaj, saj to pogostokrat vpliva na delitev politične in ekonomske moči,«⁷⁵ oz. – v našem primeru – delitev pozicij glede na nacionalni ključ.

Tudi glede muslimanske kategorije ni bilo nobene resolucije. Bosanska delegacija je trdila, da 1.) ne obstaja nobena natančna statistična baza podatkov glede števila Muslimanov, saj da so ljudje zmedeni zaradi ločevanja med religijo in nacionalno identiteto; 2.) geografska oz. teritorialna omejitev kategorije (Muslimani – BiH) ne pride v poštev, saj narod ni vedno zamejen z mejami svoje države/republike. Medtem ko so se Muslimani še vedno identificirali tudi z drugimi kategorijami, je obstajal tudi problem Romov, ki so se v BiH leta 1961 pričeli identificirati z muslimansko kategorijo. Od približno 30.000 Romov jih je bilo v BiH uradno zgolj 588. Delegat Kosovega je tako predlagal, da – če je zmeda zaradi romske oz. ciganske kategorije –, bi bilo potrebno dovoliti obe ter v rezultatih vse skupaj umestiti v romsko kategorijo.⁷⁶ Nadalje so bile težave tudi z vlaško kategorijo (Vlahi govorijo poseben romunski dialekt), ki je skoraj prenehala obstajati. Drastični padec Vlahov z 200.000 leta 1953 na 40.000 v letu 1961, ko je bila njihova posebna kategorija izločena, je odmeval v tujini, kjer je bila Jugoslavija zaradi tega močno kritizirana.⁷⁷ Tudi zato so tokrat v Jugoslaviji bili tako pozorni pri definicijah in klasifikacijah

⁷³ Prav tam, str. 33–37 in 82.

⁷⁴ Prav tam, str. 55, 77 in 102.

⁷⁵ Kertzer in Arel, *Censuses, Identity Formation*, str. 30.

⁷⁶ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIIIC-K.4, šk. 4, Komisija za Medju nacionalne odnose, 16. 1. 1970, Bilješka o nekim problemima položaja Roma, 17. 9. 1970, str. 1–4.

⁷⁷ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIIIC-K.1, šk. 1, Komisija za medjunacionalne odnose, 18. 2. 1970, str. 32–63.

nacionalnih kategorij pri najbolj neodvisnem, demokratičnem in svobodnem popisu prebivalstva kar jih je bilo,⁷⁸ kakor je popis propagirala ZKJ.⁷⁹

Tito in pritisk jugoslovanske socialistične javne sfere

Zdaj, ko so bila mnenja republik in pokrajin znana, je bil na vrsti Tito. Aprila 1970 sta predsednica zvezne Komisije za mednacionalne odnose Vida Tomšič ter član Predsedstva ZKJ Krsto Crvenkovski obiskala jugoslovanskega predsednika. Toda nihče ni vnaprej vedel, kakšno pozicijo bo zavzel Tito, saj so se njegovi pogledi do nacionalnega jugoslovanstva v zadnjih dveh desetletjih precej spreminjali.

Med aprilskim sestankom je Tito menil, da »Jugoslovan« ne more biti nacionalna oznaka. Hkrati se ni strinjal z oznako »narodnostno neopredeljen«, saj da ima negativno konotacijo. Prav tako Tito ni želel biti arbiter o jugoslovanski kategoriji. Menil je, da bi bilo narobe siliti ljudi, da se nacionalno deklarirajo, če tega ne želijo. Menil je tudi, da popis ne sme voditi v politiko štetja, kjer bi se tekmovalo, kateri narod je številčnejši, ali da bi se na podlagi številke pojavile kakršnekoli zahteve. Pod plaščem jugoslovanstva, je menil Tito, pa da se skrivajo mnogi nacionalisti. Toda mladina, ki se identificira z oznako »Jugoslovan«, dela to iz poštenih namenov. Na koncu se je strinjal z možno rešitvijo, da se jugoslovanska kategorija uvrsti pod skupino »ostali« oz. »niso se narodnostno opredelili«, toda hkrati je še enkrat poudaril, da ne želi, da bi se kdorkoli pri končni odločitvi skliceval nanj. Na koncu sestanka je Tito oba tovariša pozval, da bi morali storiti več pri raziskovanju nacionalnega vprašanja, kajti »narod ni dan za vedno«. ⁸⁰ S tem je ponovno namignil, da bodo narodi kot zgodovinski produkt izginili v prihodnosti.

Vendar dokončne odločitve o nacionalnih kategorijah še vedno ni bilo. Politična akcija, ki je bila prej omenjena, je dosegla vrhunec maja 1970 na odprtem sestanku SZDL. Takšni sestanki so bili ključnega pomena za režim. Kot za Stalinov sovjetski režim piše nemški zgodovinar Lorenz Erren, je bil namen teh sestankov politična javna sfera: »pritožbe so bile naslovljene ustno in konflikti so se reševali javno. [...] [Sestanki] so služili kot [gledališki] oder, kjer so subjekti morali 'govoriti boljševiško' ali 'igrati Sovjeta', to pomeni

⁷⁸ Ideja o svobodnem in demokratičnem popisu prebivalstva je ostala pomembna do danes. Popis prebivalstva v BiH leta 2013 je dovoljeval in v rezultatih objavil prav vse odgovore. Tako so med drugimi našli 441 kategorij in njihovih kombinacij, med drugimi 43 marsovcev, 35 Eskimov, 12 vesoljcev, 7 aboriginov itd. Glej: Konačni rezultati Popisa 2013.

⁷⁹ Lučić, Političke kontroverze o popisu stanovništva 1971. godine, str. 234.

⁸⁰ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIII-C-K.1, šk. 1, Razgovor Tita, 24. 4. 1970, str. 1–3.

artikulirati posameznikovo stališče v politično korektnem jeziku.«⁸¹ V primeru, da so posamezniki izrabili sestanek za to, da so diskutirali brez omejitev oz. svobodno, morda celo z opozicijskega zornega kota, je bilo z njimi obračunano v medijih, kot bo prikazano v nadaljevanju. Takšni sestanki so služili kot polnadzorovana javna sfera, ki je dala ravno dovolj prostora posameznikom, da so obelodanili svoje nestrinjanje.

Sestanek SZDL maja 1970 je trajal kar pet ur. Bil je trk množice različnih mnenj in argumentov glede jugoslovanstva: zakaj je sploh potrebno spreminjati jugoslovansko kategorijo, zakaj morajo biti pod oznako »ostali«, kako naj bodo predstavljeni rezultati (dve kategoriji ali ena) itd. Zaradi velikega števila diskutantov je, tako kot na prejšnjih sestankih zvezne Komisije za mednacionalne odnose, bil konsenz samo en: jugoslovanska nacija ne obstaja, kakor tudi ne jugoslovanska etnična skupnost.⁸²

Medijsko poročanje o debatah glede nacionalnih kategorij v popisu prebivalstva je ponovno spodbudilo odziv od spodaj, kjer se je vertikalni spor nadaljeval. Srbski tednik *NIN* je objavil pismo bralca, ki je protestiral, da ga bodo uvrstili pod oznako »ostali«. Bil je »globoko prepričan, da se jugoslovanska nacija sedaj gradi že desetletja, da je živa in da se širi, pa če mi to hočemo ali ne«.⁸³ Poleti je hrvaški tednik *VUS (Vjesnik u srijedu)* napadel dva intelektualca, bosanskega zgodovinarja Enverja Redžića in črnogorskega generala Punišo Perovića, z interpretacijo njihovih izjav na majskem sestanku SZDL, češ da sta zagovarjala obstoj jugoslovanske nacije.⁸⁴ Ker je od sestanka do objave članka minil mesec in pol, lahko ta napad razumemo kot načrtno konfrontacijo s tistimi, ki so izkoristili polnadzorovano javno sfero, da so predstavili svoja nasprotna stališča v prirejenem partijskem jeziku.

Obtoženi general Perović se je odzval z dolgim odgovorom. Zanikal je, da bi zagovarjal jugoslovansko nacijo. Samo izrazil je dejstvo, da obstajajo mnogi posamezniki, ki se identificirajo kot nacionalni Jugoslovani. Svoj odgovor je nadaljeval s podporo mladini pri jugoslovanstvu ter da je za otroke nacionalno mešanih zakonov jugoslovanstvo ne samo koristno, ampak celo edina možnost. Izpostavil je, da na Jugoslovane ne bi smeli gledati sumničavo ali s predpostavko, da imajo slabe namene. K temu je še dodal:

Zagotovo tukaj ne gre za zagovarjanje nastanka nove »jugoslovanske nacije« ali »nadmacije«, ampak za občutek, ki daje jugoslovanstvu poleg ostalega tudi nenavaden nacionalen karakter, brez zanikanja avtonomije in neodvisnosti

⁸¹ Erren, *Stalinist Rule*, str. 47–48.

⁸² AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIII-C-K.4, šk. 4, Informacija o diskusiji SKSSRNJ, 14. 5. 1970, str. 1–3.

⁸³ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIII-C-K.4, šk. 4, *NIN*, 7. 6. 1970.

⁸⁴ Prav tam, *VUS*, 1. 7. 1970.

jugoslovanskih narodov. To »nacionalno« obarvano jugoslovanstvo torej ni nadnacionalno niti anacionalno, ampak bi lahko rekli, da je vsenacionalno. Da je nenavaden izraz naklonjenosti in višja raven bratstva in enotnosti vseh jugoslovanskih narodov izraz aspiracije, da bi živeli skupaj v harmoniji, da pride do večje integracije naših narodov.⁸⁵

Drugoobtoženi Redžić se na pisanje očitno ni odzval. Najverjetneje zaradi tega, ker je že imel pomembno vlogo pri definiranju jugoslovanske kategorije znotraj CK ZKBiH,⁸⁶ kjer je, tudi v medijih, bil velike bitke s prominentnim intelektualcem Salimom Čerićem. Redžić je podpiral bosansko nacionalno identiteto, ki je poudarjala geografsko lokacijo Muslimanov in ne, kot Čerić, versko osnovo.⁸⁷

Debate v medijih se niso končale niti po tem, ko je dokončna odločitev jeseni 1970 že bila sprejeta. Muslimanska kategorija je bila »Musliman – v smislu narodnosti«, medtem ko je bilo za jugoslovansko kategorijo določeno, da mora popisovalec sprejeti kakršenkoli odgovor (tudi Jugoslovan v nacionalnem smislu), toda v rezultatih bodo prikazani v skupini »ostali« kot »Jugoslovani«, tako kot tisti, ki niso podali odgovora ali so navedli regionalno oz. pokrajinsko (historično) identiteto.⁸⁸ Iz tega je moč zaključiti, da so za obe kategoriji – jugoslovansko in muslimansko – bili sprejeti predlogi bosanske Komisije za mednacionalne odnose, ki so bili poslani zvezni komisiji poleti 1970.⁸⁹

Razvrščanje odgovorov, da ustrezajo državno definiranim kategorijam, že tedaj ni bila nenavadna praksa. V Sovjetski zvezi je popis prebivalstva leta 1926 zabeležil 530 identitet, ki so jih razvrstili v 194 kategorij. Popis leta 1937 je zabeležil 769 identitet, ki so bile razvrščene v 169 kategorij, medtem ko je zadnji sovjetski popis leta 1989 zabeležil 823 identitet, ki so jih razvrstili v 123 uradnih kategorij.⁹⁰ Raznolikost identitet je tako naraščala, uradne kategorije pa so se manjšale. V glavnem gre za moč države/partije, da določi kategorije in v skladu z njimi popredalčka prebivalstvo tako, da to ustreza njenim ideološkim, političnim ali teoretičnim pogledom.

Odločitev, da se jugoslovanska kategorija pri končnih rezultatih uvrsti pod skupino »ostali«, je znova izzvala pritisk od spodaj. Seveda niso vsi protestirali takšni odločitvi. Med pismi bralcev lahko najdemo tudi takšni

⁸⁵ ARS, SI AS 1164, INV, Podserija 0, Časopisna zbirka, šk. 30, *Borba*, 16. 8. 1970.

⁸⁶ Lučić, *Making the 'Nation' Visible*, str. 442–443.

⁸⁷ Lučić, *In the Service of the Nation*, str. 34.

⁸⁸ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIC-K.4, šk. 4, Predlog Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, 28. 9. 1970.

⁸⁹ ABiH, CK SKBiH, 1970, šk. 17a, Pismo bosanske Komisije za mednacionalne odnose, 1. 7. 1970.

⁹⁰ Abramson, *Identity Counts*, str. 185.

rešitvi naklonjena mnenja.⁹¹ Največji odpor do jugoslovanske kategorije sta predstavljala bosanska politična elita ter Matica hrvatska, v tem času jedro hrvaškega narodnega preporoda pod socializmom. Oboji so pričeli z izrazito antijugoslovansko medijsko kampanjo. Zaradi obstoja jugoslovanske kategorije je Matica hrvatska poslala hrvaškemu CK-ju protestni telegram.⁹² Na drugi strani so bosanske politične elite rekrutirale prej omenjenega Čerića kot promotorja muslimanske identitete ter posledično nasprotnika jugoslovanske kategorije. Čerić je bil celo prepričan, da je jugoslovanstvo grožnja za »same temelje jugoslovanske države«.⁹³

V seriji člankov, ki jih je objavil v največjem bosanskem časopisu *Oslobođenje* jeseni 1970 je Čerić do potankosti pojasnil zgodovino jugoslovanstva ter zakaj jugoslovanstvo ni bilo več sprejemljiva možnost. Za to je našel šest glavnih argumentov: 1) nedokončan razvoj nedavno priznanih narodov; 2) zanikanje neslovanskih narodov; 3) ker je skupni jezik eden izmed kriterijev naroda, bi se svojemu morali odpovedati Slovenci in Makedonci; 4) neobstoj skupnih predpogojev (ni skupnega pogleda na zgodovino in kulturo); 5) strah pred starim integralnim jugoslovanstvom; in 6) posledice štetja Jugoslovanov bi se odražale v boju »kdo ima državo raje«.⁹⁴ Slednje je bilo ravno tisto, česar se je Tito bal.

Kot vedno je akcija rodila reakcijo. Prvič po letu 1964 je eden od glavnih ideologov jugoslovanske nacije, pravnik in zgodovinar Milan Bulajić, javno zagovarjal tezo o jugoslovanski naciji na simpoziju v Novem Sadu.⁹⁵ Zanj je bila uvrstitev Jugoslovanov v skupino »ostali« velik poraz. Na simpoziju se je tako spraševal, kdo ima pravico uvrstiti posameznika, ki se je nacionalno opredelil, v kategorijo tistih, ki so neopredeljeni.⁹⁶

Podobno, toda mnogo bolj ostro, kritično pismo pisatelja in pesnika Marka Ristića je bilo objavljeno v srbskem časopisu *Politika*. Javno je napadel izjave Crvenkovskega, člana predsedstva ZKJ, da deklarirati se za Jugoslovana med popisom prebivalstva pomeni ustvarjanje pritiska na druge, da opustijo svoje nacionalne identitete. Ristić se je spraševal, kako je sploh mogoče, da bi lahko nekdo ustvarjal pritisk s svojimi odgovori med popisom, saj se vse izvaja ob istem času. V tem slogu je tudi nadaljeval:

⁹¹ ARS, SI AS 1164, INV, Podserija 0, Časopisna zbirka, šk. 30, *VUS*, 26. 8. 1970; Prav tam, šk. 33, *Vjesnik*, 27. 4. 1971.

⁹² Prav tam, šk. 33, *Ekonomski politika*, 8. 3. 1971.

⁹³ Buric, *Becoming mixed*, str. 161.

⁹⁴ ARS, SI AS 1164, INV, Podserija 0, Časopisna zbirka, šk. 30, *Oslobođenje*, 29. 9.–4. 10. 1970.

⁹⁵ Bulajić, *Problemi samoopredeljenja*, str. 264–268.

⁹⁶ ARS, SI AS 1164, INV, Podserija 0, Časopisna zbirka, šk. 33, *Oslobođenje*, 7. 4. 1971.

Moje vprašanje je namenjeno – ne vem točno komu – in se glasi: Po kakšni politični dialektiki, po kakšni leksiki, terminologiji, torej semantiki, zagotovo semiotiki logiki, je moja deklaracija za jugoslovanstvo, torej da sem član jugoslovanske skupnosti, jugoslovanskega naroda, lahko in tudi je klasificirana v kategorijo ali vržena v koš z neopredeljenimi, če je ravno, po definiciji, znak IZBIRE.⁹⁷

Pritisk od spodaj ter nato še rezultati popisa leta 1971 so prisilili ZKJ, da še pred popisom prebivalstva premisli svoje odločitve glede jugoslovanske kategorije. Število pisem, ki jih je Tito prejel v zvezi z nacionalnim vprašanjem, je iz 41 leta 1970 poskočilo na 96 leto kasneje. V prvih treh mesecih pred popisom leta 1971 je Tito prejel in osebno prebral kar nekaj pisem, v katerih so se pisci pritoževali glede neobstoja nacionalne jugoslovanske kategorije.⁹⁸ Maria Todorova na primeru prekopa bolgarskega narodnega heroja Vasilija Levskega trdi, da se je bolgarski režim odzival na pritiske od spodaj in da dokler pritisk ni neposredno izzval obstoja režima, so bile diskusije ne samo tolerirane, ampak tudi zaželeni.⁹⁹ S tem se je moč strinjati tudi za jugoslovanski primer.

Rezultati popisa prebivalstva leta 1971

Pred popisom prebivalstva je bila torej jugoslovanska kategorija določena kot »Jugoslovani«, in sicer pod skupino »ostali«. Šlo je za to, da se, po eni strani, zadovolji birokratski proces standardizacije,¹⁰⁰ po drugi strani pa, da se zadovolji ljudi, ki so se med popisom deklarirali kot Jugoslovani brez dodatnih pridevnikov. ZKJ je bila v spremembo kategorije prisiljena zaradi pritiska od spodaj in glede na realno sliko stanja, ki jo je pokazal popis prebivalstva. Rezultati so vodstvo presenetili, saj so bili precej drugačni od pričakovanj.¹⁰¹ Antijugoslovanska kampanja pred popisom je dobila široko zaslombo v BiH in je bila glede na rezultate (glej tabelo 1) uspešna. Popis je naštel 273.077 Jugoslovanov. Torej približno 45.000 Jugoslovanov manj kot leta 1961. Toda večina Jugoslovanov (84 %) je leta 1961 živela v BiH, medtem ko je leta 1971 večina Jugoslovanov (45 %) živela v Srbiji, nato na Hrvaškem (31 %) in šele nato v BiH (16 %). V drugih republikah številke niso bile tako visoke, čeprav so bili Jugoslovani povsod v porastu. Največji vzpon Jugoslovanov se je zgodil

⁹⁷ Prav tam, *Oslobođenje*, 28. 4. 1971. Pismo je bilo prvotno objavljeno v *Politiki*.

⁹⁸ AJ, Fond 837, Kabinet predsednika republike, KMJ II, šk. leto 1971.

⁹⁹ Todorova, *Bones of Contention*, str. 107.

¹⁰⁰ Schor, *From National Demographic Traditions*, str. 323.

¹⁰¹ AJ, Fond 507, CK SKJ, XXIIC-K.4, šk. 4, Komisija za medjunacionalne odnose, 30. 6. 1971, str. 37–52.

v Vojvodini (iz 0,2 % prebivalstva leta 1961 do 2,4 % prebivalstva leta 1971). Špekuliram, da gre takšen dvig pripisati nacionalno mešanim zakonom v regiji, ki je bila najbolj nacionalno mešana, ter da je bila Vojvodina tudi področje, kjer se je ustalilo največ notranjih kolonizatorjev po letu 1945 (9.000 iz Makedonije in 13.000 iz Črne gore). Tisti, ki so te kolonizatorje raziskovali v petdesetih letih 20. stoletja, so že tedaj pisali o izjemno uspešni integraciji in hkrati napovedovali izbris vseh narodnostnih specifik.¹⁰² Mnogo so k spremembi nacionalne identitete Jugoslovanov pripomogle tudi migracije. 18 % Jugoslovanov v Črni gori in prav tako 18 % na Hrvaškem, se je preselilo med regijami oz. republikami. Kar 25 % Jugoslovanov, ki so se selili med regijami oz. republikami, pa je moč zaslediti v Vojvodini, še več, in sicer 36 %, pa v osrednji Srbiji (Srbija brez Vojvodine in Kosovega).¹⁰³

V tabeli št. 1 je moč razbrati, da so bili Jugoslovani večinoma mlajši. Temelj sta bili skupina otrok do 10. leta starosti (približno med 15 % in 20 %, v bolj homogenih republikah, kot sta bili Slovenija in Makedonija, pa 25 %), za katere so narodnost določali starši, in skupina mlajših od 25 let (dijaki in študentje). Skupaj so mladi do 25 let predstavljali približno polovico vseh Jugoslovanov. To ne velja zgolj za osrednjo Srbijo, kjer sta skupini predstavljali zgolj 35 % Jugoslovanov, čeprav jih je tam živelo veliko. Moja hipoteza je, da je vzrok to, da je večina Jugoslovanov živela v prestolnici, kjer so bile tudi vse zvezne institucije. Beograd je tako imel ne samo srbski, ampak tudi jugoslovanski značaj.

¹⁰² Trifunovski, *O posleratnom naseljavanju stanovništva*; Rusić, *Beleške o najnovijim naseljenicima iz Makedonije*; Vasović, *Najnovije naseljavanje Crnogoraca*.

¹⁰³ *Demografska kretanja*, str. 75–80.

Tabela 1: Jugoslovani v popisu prebivalstva leta 1971 glede na starost in v primerjavi s popisom iz leta 1961.¹⁰⁴

	Prebivalstvo leta 1971	Jugoslovani v številu in odstotkih leta 1961	Jugoslovani v številu in odstotkih leta 1971	Jugoslovani do 10. leta starosti v številu in odstotkih leta 1971	Jugoslovani do 25. leta starosti v številu in odstotkih leta 1971
SFR Jugoslavija	20.522.972	317.124 (1,7 %)	273.077 (1,3 %)	48.335 (17,7 %)	138.918 (50,9 %)
SR Srbija	8.446.591	20.079 (0,3 %)	123.824 (1,5 %)	19.027 (15,4 %)	60.279 (48,7 %)
centralna Srbija*	5.250.365	11.699 (0,2 %)	75.976 (1,4 %)	10.030 (13 %)	26.993 (35 %)
SAP Vojvodina	1.952.533	3.174 (0,2 %)	46.928 (2,4 %)	8.788 (18,7 %)	23.700 (50,5 %)
SAP Kosovo	1.243.693	5.206 (0,5 %)	920 (0,1 %)	209 (22,7 %)	586 (63,7 %)
SR Hrvaška	4.426.221	15.559 (0,4 %)	84.118 (1,9 %)	15.504 (18,4 %)	42.434 (50,4 %)
SR BiH	3.746.111	275.883 (8,4 %)	43.796 (1,2 %)	9.142 (20,9 %)	25.417 (58 %)
SR Slovenija	1.727.137	2.784 (0,2 %)	6.744 (0,4 %)	1.717 (25,5 %)	3.572 (53 %)
SR Makedonija	1.647.308	1.260 (0,1 %)	3.652 (0,2 %)	994 (27,2 %)	2.168 (59,4 %)
SR Črna gora	529.604	1.559 (0,3 %)	10.943 (2,1 %)	1.951 (17,8 %)	5.138 (47 %)

* Centralna Srbija je statistična oznaka za Srbijo brez Vojvodine in Kosovega.

Zaključek

Popis prebivalstva leta 1971 je pokazal na obstoj polnadzorovane socialistične javne sfere. Kritike so bile omejene, ampak vseeno mogoče znotraj utečenih srečanj ter javnih debat v jugoslovanskem časopisju. Te sicer niso ogrožale obstoja režima in njihov namen ni bila svobodna diskusija, ampak obrazložitev partijske linije. Pritisk od spodaj je bil, vsaj v tem primeru, ne samo mogoč, ampak celo uspešen. Rezultati popisa prebivalstva iz leta 1971 so bili precej drugačni od tistega iz leta 1961, vsaj kar se tiče prebivališča Jugoslovancev. Če so Jugoslovani leta 1961 večinoma še živeli v BiH, jih je

¹⁰⁴ Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, str. 11–12; Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971, str. 1–48.

bila sedaj večina v Srbiji ter na Hrvaškem. Leta 1971 se religija ni vpisovala v popisne obrazce, zato je težko reči, koliko Jugoslovanov je bilo islamske veroizpovedi. Toda sama sprememba prebivališča Jugoslovanov daje precej dober argument za trditev, da je v šestdesetih prišlo do velikega porasta tistih, ki so se identificirali kot Jugoslovani v nacionalnem smislu.

VIRI

Arhiv Bosne in Hercegovine (ABiH)

Fond CK SKBiH.

Arhiv Jugoslavije (AJ)

Fond 507, SKJ CK SKJ, XXIIIC, Komisija PSKJ za razvoj društveno političkih zajednica i medjunacionalnih odnosa.

Fond 507, CK SKJ, Ideološka komisija A-CK-SKJ; VIII.

Fond 837, Kabinet predsednika republike, KMJ II – društvena pitanja.

Arhiv Republike Slovenija (ARS)

SI AS 1164, Inštitut za narodnostna vprašanja (INV), Podserija 0, časopisna zbirka.

SI AS 1521, fond Edvarda Kardelja (osebna zbirka).

Tiskani in spletni viri

Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije: Beograd, 11.–13. III 1969: stenografske beleške (ur. Savo Martinović). Beograd: Komunist, 1970.

Konačni rezultati Popisa 2013. *Federalni zavod za statistiku*. Dostopno na: <<http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>>, 16. februar 2019.

Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama (ur. Dragana Grabeljšek). Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1994.

Petranović, Branko in Momčilo Zečević: *Jugoslavija 1918–1984: zbirka dokumenata*. Beograd: Izdavačka radna organizacija »Rad«, 1985.

Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971: prebivalstvo: rezultati po republikah in pokrajinah. Knjiga 1. Beograd: Zvezni zavod za statistiko, 1974.

Popis stanovništva 1953. Knjiga 1. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959.

Popis stanovništva 1953. Knjiga 8. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959.

Sedmi kongres Saveza omladine Jugoslavije. Beograd: Komunist, 1963.

V. kongres komunistične partije Jugoslavije: Beograd od 21. do 28. jul. 1948. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948.

VII. kongres Saveza komunista Jugoslavije: Ljubljana 22–26 aprila 1958 (stenografske beleške). Beograd: Kultura, 1958.

Zapiski sa sednica politbiroa Centralnog komiteta KPJ: (11. jun 1945–7. jul 1948) (ur. Branko Petranović). Beograd: Arhiv Jugoslavije; Službeni list SRJ, 1995.

LITERATURA

Abramson, David: *Identity Counts: The Soviet Legacy and the Census in Uzbekistan. Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National*

- Censuses* (ur. David I. Kertzer in Dominique Arel). Cambridge: Cambridge University Press, 2002, str. 1–42.
- Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2007.
- Banac, Ivo: *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
- Budding, Audrey Helfant: Yugoslavs into Serbs: Serbian National Identity, 1961–1971. *Nationalities Papers*, 25/3, 1997, str. 407–426.
- Bulajić, Milan: Problemi samoopredeljenja nacija i čovjeka i jugoslovenski federalizam. *Federalizam i nacionalno pitanje: Zbirka radova* (ur. Jovan Đorđević). Beograd: Savez udruženja za političke nauke Beograd, 1971, str. 264–268.
- Buric, Fedja: *Becoming mixed: Mixed marriages of Bosnia-Herzegovina during the life and death of Yugoslavia* (doktorska disertacija). Illinois: University of Illinois, 2012. Dostopno na: <<http://hdl.handle.net/2142/31178>>, 16. februar 2019.
- Cosovschi, Augustin: Between the Nation and Socialism in Yugoslavia: The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s. *Slovanský Přehled*, 101/2, 2015, str. 41–65.
- Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti*. Beograd: Centar za demografska istraživanja IDN, 1978.
- Djilas, Aleksa: *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919–1953*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
- Đilas, Milovan: *Vlast i pobuna*. Beograd: Književne novine, 1991.
- Erren, Lorenz: Stalinist Rule and Its Communication Practices. *Totalitarian Communication: Hierarchies, Codes and Messages* (ur. Kirill Postoutenko). Bielefeld: Transcript-Verlag, 2010, str. 43–66.
- Federalizam i nacionalno pitanje: Zbirka radova* (ur. Jovan Đorđević). Beograd: Savez udruženja za političke nauke Jugoslavije, 1971.
- Friedman, Francine: *The Bosnian Muslims: Denial of a Nation*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1996.
- Grandits, Hannes in Ulf Brunnbauer: The Ambiguous Nation: Socialist and Post-Socialist Nation-Building in Southeastern Europe in Perspective. *The Ambiguous Nation: The Case Studies from Southeastern Europe in the 20th Century* (ur. Hannes Grandits in Ulf Brunnbauer). München: Oldenbourg, 2013, str. 9–42.
- Grandits, Hannes: Dynamics of Socialist Nation-Building: The Short Lived Programme of Promoting a Yugoslav National Identity and Some Comparative Perspectives. *Dve domovini*, 27, 2008, str. 15–28.
- Habermas, Jürgen: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1991.
- Haug, Hilde Katrine: *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris, 2012.
- Hirsch, Francine: *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge & the Making of the Soviet Union*. Ithaca: Cornell University Press, 2005.
- Hüntelmann, Axel C.: Statistics, Nationhood, and the State. *Twentieth Century Population Thinking: A Critical Reader of Primary Sources* (ur. The Population Knowledge Network). New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016.
- Ivešić, Tomaž: *Jugoslovenska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958)*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2016.

- Ivešić, Tomaž: Monopol kritike: ljubljansko sojenje študentom leta 1974. *Arhivi: Glasi-
lo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 40/1, 2017, str. 47–57.
- Jović, Dejan: *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad četvrte Jugosla-
vije (1974–1990)*. Zagreb; Beograd: Prometej; Samizdat B92, 2003.
- Kamberović, Husnija: Between Muslimdom, Bosniandom, Yugoslavdom and Bisniak-
dom: The Political Elite in Bosnia-Herzegovina in the late 1960s and early 1970s. *The Ambiguous Nation: The Case Studies from Southeastern Europe in the 20th
Century* (ur. Hannes Grandits in Ulf Brunnbauer). München: Oldenbourg, 2013,
str. 57–76.
- Kamberović, Husnija: Bošnjaci 1968: Politički kontekst priznanja nacionalnog iden-
tитета. *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: Zbornik radova* (ur. Husnija
Kamberović). Sarajevo: Institut za istoriju, 2009, str. 59–82.
- Kamberović, Husnija: Josip Broz Tito i nacionalni identitet Muslimana u Bosni i Her-
cegovini – dva viđenja. *Tito – viđenja i tumačenja: zbornik radova* (ur. Olga Ma-
nojlović Pintar). Beograd: INIS, 2011, str. 274–282.
- Kardelj, Edvard: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: DZS, 1957.
- Kertzer, David I. in Dominique Arel. Censuses, Identity Formation, and the Struggle
for Political Power. *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Lan-
guage in National Censuses* (ur. David I. Kertzer in Dominique Arel). Cambridge:
Cambridge University Press, 2002, str. 1–42.
- Kopeček, Michal: Historical Studies of Nation-Building and the Concept of Socialist
Patriotism in East Central Europe 1956–1970. *Historische Nationsforschung im
geteilten Europa 1945–1989* (ur. Pavel Kolář in Miloš Reznik). Köln: SH-Verlag,
2012, str. 121–136.
- Kristen, Samo: Od Manjšinskega inštituta do Inštituta za narodnostna vprašanja (1925–
2015): ob devetdesetletnici začetkov institucionaliziranega preučevanja etnične
problematike na Slovenskem. *90 let Inštituta za narodnostna vprašanja* (ur. Mojca
Medvešek in Janez Pirc). Ljubljana: INV, 2015, str. 53–131.
- Lilti, Antoine: *The Invention of Celebrity*. Cambridge: Polity Press, 2017.
- Lučić, Iva: In the Service of the Nation: Intellectuals' Articulation of the Muslim Nati-
onal Identity. *Nationalities Papers*, 40/1, 2012, str. 23–44.
- Lučić, Iva: Making the 'Nation' Visible: Socialist Census Policy in Bosnia in the early
1970s. *The Ambiguous Nation: Case Studies from Southeastern Europe in the 20th
Century* (ur. Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits). München: Oldenbourg Verlag,
2013, str. 423–48.
- Lučić, Iva: Političke kontroverze o popisu stanovništva 1971. godine. *Hrvatsko pro-
ljeće 40 godina poslije* (ur. Tvrtko Jakovina). Zagreb: Centar za demokratizaciju
i pravo Miko Tripalo; Filozofski fakultet Sveučilišta; Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta; Pravni Fakultet Sveučilišta, 2012, str. 225–244.
- Marković, Predrag J.: Odnos partije i Tita prema jugoslovenskom i nacionalnom iden-
titetu. *Identitet: Srbi i/ili Jugosloveni* (ur. Svetlana Ljuboja in Laslo Sekelj). Beo-
grad: Institut za evropske studije, 2001, str. 13–62.
- Miller, Nick: *The Nonconformists: Culture, Politics and Nationalism in a Serbian Intel-
lectual Circle, 1944–1991*. New York: CEU Press, 2007.
- Palmowski, Jan: *Inventing a Socialist Nation: Heimat and the Politics of Everyday Life
in the GDR 1945–1990*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

- Pearson, Sevan: The 'National Key' in Bosnia and Herzegovina: A Historical Perspective. *Nationalities Papers*, 43/2, 2015, str. 213–232.
- Peković, Ratko: *Ni rat ni mir: Panorama književnih polemika: 1945–1965*. Beograd: Zavod za izdav. Delatnost Filip Višnjić, 1986.
- Perovšek, France: *Moja resnica: Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1945.
- Petrović, Ruža: Promene u etničkoj strukturi Jugoslavije 1961–1971. *Sociologija*, 2, 1971, str. 275–286.
- Pezo, Edwin: Emigration and Policy in Yugoslavia: Dynamics and Constraints within the Process of Muslim Emigration to Turkey during the 1950s. *European History Quarterly*, 48/2, 2018, str. 283–313.
- Pleterski, Janko: *Nacije, Jugoslavija, revolucija*. Beograd: Komunist, 1985.
- Pocock, John Greville Agard: The Concept of a Language and the Métier d'historien: Some Considerations on Practice. *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, str. 19–38.
- Ramet, Sabrina P.: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963–1983*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.
- Režek, Mateja: Jugoslovanski federalizem in ustavni zakon leta 1953. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 38/1–2, 1998, str. 151–160.
- Rusić, Branislav: *Beleške o najnovijim naseljenicima iz Makedonije u sedam sela vršačkog dela Banata*. Novi Sad: Matica srpska, 1958.
- Rusinow, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948–1974*. Berkeley: University of California Press, 1977.
- Schor, Paul: *Counting Americans: How the US Census Classified the Nation*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Schor, Paul: From National Demographic Traditions to Transnational Expertise: The History of Demography, Expertise, and Population Control; Reflections on the Articles by Axelsson, Necochea López, Berg, and Silies. *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, 33/3, 2010, str. 321–328.
- Scott, James C.: *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press, 1990.
- Shoup, Paul: *Communism and the Yugoslav National Question*. New York: Columbia University Press, 1968.
- Todorova, Maria N.: *Bones of Contention: The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero*. Budapest; New York: Central European University Press, 2011.
- Trifunovski, Jovan F.: *O posleratnom naseljavanju stanovništva iz NR Makedonije u tri banatska naselja-Jabuka Kačarevo i Glogonj*. Novi Sad: Matica srpska, 1958.
- Vasović, Milorad S.: *Najnovije naseljavanje Crnogoraca u nekim bačkim selima*. Novi Sad: Matica srpska, 1959.
- Wachtel, Andrew: *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press, 1998.
- Zakharova, Larissa: Soviet Public Spheres. *Politika*, 2017. Dostopno na: <<https://www.politika.io/en/notice/soviet-public-spheres>>, 14. februar 2019.
- Ziherl, Boris: *Komunizam i otadžbina: Prilog pitanju o komunističkom moralu*. Beograd: Kultura, 1950.

The Yugoslav Socialist Public Sphere and the “Yugoslav” National Category in the Census of 1971

Summary

In 1969, the League of Communists of Yugoslavia (LCY) was angered by the Serbian weekly NIN's poll on the topic who was a Yugoslav, when it published, without censorship, approximately 80 letters to the editor. In the same year, the LCY refused to discuss national Yugoslavism during its IX. Congress. When preparations for the 1971 census began in Yugoslavia, the public wanted clarification of national categories. The most burning issue was Yugoslavs, whom the Party wanted as in previous censuses, to fit them in the census results under the category of “Yugoslav undetermined” and in a group of “others”. Letter-writing and public debates on the subject created a semi-controlled public sphere, whose intention was not to endanger the regime. However, some individuals took the opportunity to raise issues and problems publicly. As long as the regime was not endangered, the debates were even initiated. Some other national categories were also a serious problem, such as Muslims, who were recognized as the sixth nation of Yugoslavia in 1968, Roma and Rusyns (two or one category), Vlachs, etc. The article argues and shows through many sources the confusion of the Yugoslav leadership, which was not able to deal with the pressure from below. The results of the 1971 census showed that although the total number of Yugoslavs had decreased compared to the 1961 census, their geographical distribution was completely different. The majority of Yugoslavs who had lived in Bosnia and Herzegovina in earlier years now lived in Serbia and Croatia.